

Heikki Mäki-Kulmala

MITÄ YLEISSIVISTYS OLI, ON JA VOISI OLLA?

Yleissivistys on myös yhteiskunnallisten intressien taistelukenttä, ja sellaisena varsin poliittinen. Kulloinkin vallalla oleva sivistyskäsitelmä tai -ihanne on aina monien ristiin käyvien intressien ja valtakamppailujen tulos tai välitilinpäätös. Artikkelissa analysoidaan tällä vuosisadalla vallinneita erilaisia kulttuurisia hegemonioita ja eritellään sivistyksen ja yleissivistyksen sisältöä vallinneissa tai vallitsevassa hegemoniassa. Mikä voisi olla aikuiskasvatuksen ja vapaan sivistystyön suuri tehtävä nykyajassa?

Sivistyksen käsite on eri yhteyksissä ymmärretty hyvin eri tavoin. Mutta suurempaan mielivaltaan syyllistymättä voimme jakaa sen määritelmät kahteen ryhmään.

Sivistys on koetettu ensinnäkin määritellä viittaamalla siihen tietojen, taitojen ja valmiuksien joukkoon, joka tekee ihmisen täysivaltaiseksi yhteisön jäseneksi, kykeneväksi ottamaan paikkansa muiden ihmisten joukossa. Sivistys ja sivistyneisyys määritellään tässä niiden piirteiden avulla, joita yhteiskunnan ihanne- tai "peruskansalaiselta" odotetaan. Tällaista sivistyksen luonnehdintaa voi nimittää immanentiksi (tai horisontaaliseksi, historiaan ja yhteisöön suhteutetuksi) koska ihmisihanne määritellään pelkästään "tämänpuoleisten" seikkojen, "tämän maailman" vaatimusten ja realiteettien perusteella.

Toista tapaa määritellä sivistyneisyys ja sivistys voisi luonnehtia taas transsendentaaliseksi (tai vertikaaliseksi, absoluuttiseksi). Se on pyrkimystä määritellä ihminen ja se, niitä hänen tulisi olla sub speciem aeternitatis - ikuisuuden näkökulmasta. Tähän sivistyskäsitelmien ryhmään kuuluu esimerkiksi kristillinen kulttuurifilosofia ja -antropologia, jonka lähtökohtana on ajatus ihmisestä Jumalan kuvana ja kaltaisuutena. Sivistyminen merkitsee kristitylle ihmisen pyrkimystä kirkastaa ja eheyttää itsessään olevaa Jumalan kuvaa. (Viite 1.)

Transsendentaalinen sivistyksen määritelmä ei kaikissa tapauksissa perustu uskontoon. Esimerkiksi Jean-Paul Sartren tai Maurice Merleau-Pontyn filosofia on ateistista, mutta samalla niissä on hyvin keskeisenä ajatus ihmisestä transsendoituvana, annetun "esineellisen" todellisuuden rajoja ylittävänä olentona. Samaan tapaan ajattelivat myös sellaiset merkittävät marxilaiset kulttuurifilosofit kuin Theodor Adorno, Georg Lukacs tai Herbert Marcuse.

Transsendentaali sivistysfilosofia asettaa ihmisille ihanteita ja päämääriä, jotka eivät ole "tästä maailmasta" - eivät ainakaan silloin, jos maailmaa katsellaan vain perinteisen materialistin tai empiristin silmin. Näin tällainen sivistysfilosofia on aina jossain suhteessa kapinallista ja "epäsosiaalista". Eli puolalaisen sosiologin Adam Michnickin sanoin: kun todellinen kristitty polvistuu Jumalansa eteen, hän on samalla aina polvistumatta maallisten valtojen edessä (viite 2).

II

Meidän aikamme sivistyskeskusteluissa on ensinmainittu - immanentti - tapa tullut selvästi etusijalle. Kun on keskusteltu esimerkiksi yleissivistävän koulutuksen sisällöstä, niin miltei aina on lähdetty siitä, mitä

"aika", "nykyajan yhteiskunta", "tekniikan kehitys" tms. ihmisiltä vaatii. Mutta juuri tällä kohtaa on hyvä pysähtyä miettimään ja kysymään, mitä "ajan" tai "nykyajan yhteiskunnan vaatimukset" oikein ovat. jokaiselle lienee itsestään selvää, ettei aika tai yhteiskunta sinänsä vaadi keneltäkään yhtään mitään. "Se mit ajan hengeks kutsutaan / on herrain oma henki vaan", lausahtaa Mefisto Goethen Faustissakin.

"Ajan" tai "yhteiskunnan" vaatimukset ovat siis aina joidenkin konkreettisten ihmisten tai ihmisryhmien - joidenkin herrojen - erityisiä vaatimuksia, "etupyyteitä". Yleissivistys on näin ollen myös yhteiskunnallisten intressien taistelulenttä, ja sellaisena varsin poliittinen seikka. Kulloinkin vallalla oleva sivistyskäsitys tai -ihanne on aina monien ristiin käyvien intressien ja valtakamppailujen tulos tai välitilinpäätös.

Vaatimuksia tai iskulauseita on melko helppo sorvailla ja erilaisia ohjelmajulistuksia esittää. Huomattavasti vaikeampaa on saada niille laajempaa kannatusta - kannatusta oman joukon ulkopuolelta. Haluan nyt suoralta kädeltä kiistää sellaiset yksinkertaistetut näkemykset, joiden mukaan raha tai raaka voima ratkaisisivat tällaisten kamppailujen lopputuloksen. Jotta jokin yhteiskunnallinen näkemys - esimerkiksi tietty sivistysihanne - voisi saada itselleen kestävämmän jalansijan ja tulla yhteiskunnassa vallitsevaksi, siinä täytyy olla "sitä jotain", joka saa ihmiset tuntemaan sen omakseen.

Antonio Gramsci puhuu tässä yhteydessä hegemoniasta, jolla hän tarkoittaa *moraaliseen ja intellektuaaliseen* johtajuuteen perustuvaa valtaa. Hänen mukaansa pelkkään voimaan perustuva valta ilman moraalista tai intellektuaalista johtajuutta on äärimmäisen hataralla pohjalla. Gramscin käsitys oli vastakkainen sille, mitä puhemies Mao aikanaan väitti sanoessaan, että poliittinen valta kasvaa kiväärin piipusta.

III

Tarkastelkaamme nyt Suomen historiaa viimeisen runsaan sadan vuoden ajalla, ja miettikäämme millaisia sivistysihanteita sieltä voisi löytyä. Itse jakaisin tuon ajan kolmeen eri jaksoon: suomettelaisuuden aikaan, talonpoikien tasavaltaan ja palkkatyöläisten tasavaltaan. Nämä jaksot poikkeavat mielestäni selvästi vallalla olleen sivistysihanteen perusteella. Myös hegemonin asemassa ovat eri kausina olleet selvästi eri ryhmät.

Viime vuosisadan puolivälistä aina tämän vuosisadan alkuun hegemonin asema oli meillä suomettelaisilla tai vanhasuomalaisilla (viite 3). Heidän - lähinnä Snellmanin ja Yrjö-Koskisen hahmottelemilla - yhteiskunnallisen uudistustyön peruslinjauksillaan ei juuri ollut varteenotettavia kilpailijoita ennen vuosisadan vaihdetta. Vaikka liberalismiin aatteet saavuttivatkin vastakaikua nuoren sivistyneistömme piirissä 1880-luvulta lähtien, niin suomettelaisien ratkaiseva etu oli juuri se, että heillä oli monin verroin tiiviimmät yhteydet ns. kansan syviin riveihin. Tai ei kovin syviin riveihin, mutta juuri niihin sosiaalisiin ryhmiin, jotka olivat vasta heräämässä yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen. Tärkein näistä ryhmistä oli metsäkauppojen ansiosta vaurastunut talonpoikaisto.

Suomettelaisen aatemaailmassa hahmoteltiin siis myös kuva siitä, millaiseksi ihmisen pitäisi kasvaa. Ne tulevat mielestäni hienosti esiin siinä muotokuvassa, jonka Aleksis Kivi piirtää miehuuttaan elävästä Jukolan Eerosta:

"Synnyinmaa ei ollut hänelle enää epämääräinen osa epämääräisessä maailmassa, ilman mitään tietoa siitä missä ja minkälainen. Vaan tiesipä hän missä löytyi se maa, se kallis maailmankulma, jossa Suomen kansa asuu, rakentaa ja taistelee ja jonka povessa lepäsivät isiemme luut. Hän tiesi sen rajat, sen meret, sen salaisesti hämyävät järvet ja nuo risuaitoina juoksevat hongistoiset harjanteet. Kotomaamme koko kuva, sen ystävälliset äidinkasvot olivat ainiaiksi painuneet hänen sydämensä syvyyteen. ja kaikesta tästä syntyi hänen tahtoonsa halua ja pyrkimystä kohden maamme onnea ja parasta."(Viite 4.)

Suomettarelainen sivistysihanne kuitenkin etääntyi vuosien mittaan yhä kauemmas todellisesta elämästä ja sen kiristyvistä ristiriidoista, joista tilattoman maalaisköyhälistön kysymys oli polttavin. Väinö Linna kertoo *Pohjantähdessään* kuinka suomettarelainen ruustinna Ellen Salpakari hankkii Koskelan Jussille rai-vausmitalin - ja samalla ottaa häneltä "rohkeen kolmanneksen" torpan maista, koska ei halunnut luopua suureellisesta elämästään. Lienee selvää, että tällaista peliä pitävä poliittinen ryhmä menettää varsin pian intellektuaalisen ja moraalisen johtajuutensa.

Niinpä meillä vallitsi vuosisadan alussa lähes kaksi vuosikymmentä kestänyt "hegemoniakriisi". Suomettarelainen liike oli menettänyt voimansa, mutta sen tilalle ei ollut kasvanut mitään uutta ryhmittymää, joka olisi kyennyt kantamaan hegemonin vastuuta, vastuuta koko yhteiskunnan kehittämisestä. Tämän kriisin tuntoja voi nykyaikainen lukija selvästi aistia esimerkiksi Eino Leinon tuotannossa - erityisesti kaikesta siitä, mitä hän kirjoitti Suurlakon jälkeen.

Hegemoniakriisi huipentui, kuten tiedämme, traagisella tavalla kansalaissotaan ja sen jälkinäytöksiin. Hegemoniakriisin aika ei kuitenkaan ollut kulttuurimme voimattomuuden tai rappion aikaa. Päinvastoin: juuri silloin maamme tiede, taide, musiikki ja kirjallisuus elivät historiansa väkevintä kukoistusvaihetta. Myös taloudellinen kasvu oli voimakasta. (Tässä me suomalaiset taas muistutamme venäläisiä: tsaarinvallan viime vuosikymmenet olivat naapurimaassamme ennennäkemättömän henkisen ja aineellisen kasvun aikaa, joka kuitenkin päättyi yhteen julmimmista kansalaissodista.)

Ketä tai mitä voimme kiittää siitä, että kansalaissodan pahimmat haavat kuitenkin paranivat yllättävän nopeasti ja että Suomesta sittenkin tuli tasavalta, joka pystyi turvaamaan kansalaistensa suurimmalle osalle länsimaisten ihanteiden mukaiset kansalais- ja ihmisoikeudet? Tämä onnistui siksi, että maassamme kypsyi uusi yhteiskuntapolitiikan "suuri perspektiivi" ja uusi poliittinen ryhmittymä, joka kykeni kantamaan hegemonin vastuun.

Jari Heinosen sattuvan ilmaisun mukaisesti Suomessa alettiin toteuttaa pienviljelijäprojektia. (Viite 5.) *Lex Kallio* ja eräät muut torppien lunastusta, itsenäisten pientilojen perustamista helpottavat säädökset ovat meille tuttuja historian kirjoista. Mutta pienviljelijäprojekti ei ollut vain talouspolitiikkaa - vielä vähemmän pelkkää maatalouspolitiikkaa. Se oli kokonaisvaltainen yhteiskuntapolitiittinen ratkaisu, jonka mukaisesti kansa haluttiin kiinnittää maahan ja talonpoikaiseen elämänmuotoon myös henkisesti. Vaikka keskustapuolueella - tai silloisella maalaisliitolla - ei tuona aikana ollutkaan mitään selvää valtamonopolia, oli se mielestäni kuitenkin hegemonin, tiennäyttäjän asemassa.

Suomesta tuli talonpoikaiston tasavalta, ja itsenäisestä, omalla tilallaan asuvasta viljelijäperheestä mallikansalaisia. Meidän, jotka olemme syntyneet ennen vuotta 1960 tarvitsee vain sulkea silmämme ja muistella kouluuapisemme kuvitusta: siellä äiti menee lypsylle, siellä isä hioo viikatetta ja mummo juottaa yhdessä lastenlastensa kanssa vasikoita. Puhe tehtaaseen kiiruhtavasta äidistä tai kuva katusa lakaisevasta talonmies-isästä olisi kuulostanut jotenkin oudolta ja rienaavalta: Kaupunki ja sen asukkaat koettiin tuolloin jopa moraalisesti arveluttavina. Esimerkkejä voi poimia erityisen paljon populaarikulttuurin - iskelmien, elokuvien ja viihdekirjallisuuden - piiristä.

Kuusikymmenluvulle tultaessa pienviljelijäprojekti ja sen sivistysihanne olivat tiensä päässä. Alkoi suuren muuton vuosikymmen. Ja mitäpä muuta kuusikymmenluvun radikalismi olisi ollut kuin henkistä muuttoa. Mutta se ei ollut muuttoa sosialismiin, kuten toivottiin ja pelättiin. Sen sijaan Suomi muuttui tuon vuosikymmenen aikana talonpoikaiston tasavallasta palkkatyöläisten tasavallaksi. Siihen liittyi myös selvä ilmapiirin vasemmistolautuminen ja monien keskeisten perusarvojen radikaali uudelleenmäärittely. Taloudellisessa tai "tilastollisessa" mielessä Suomi oli ollut palkansaajayhteiskunta jo kauemmin, mutta kuusikymmenluvulla tämä muutos tuli selvästi poliittiseen ja kulttuuriseen tietoisuuteen.

Palkkatyöläisten tasavallassa ihanne- tai peruskansalainen oli palkansaaja. Itsenäiset viljelijät ja ennen muuta yrittäjät saivat tuona aikana kokea olevansa väkeä, jotka eivät täyttäneet ihannekansalaisen vaatimuksia. Muistatte varmaan myös kuinka yhteen aikaan opiskelijat havahtuivat vaatimaan opiskelijapalkkaa, koska "opiskelu oli työtä". Myös taiteilijat vaativat massiivisella adressillaan erityistä taiteilijapalkkaa, koska myös taiteen tekeminen tuli katsoa työksi.

Rohkenen väittää, että näiden vaatimusten esittäjät eivät olleet niinkään huolissaan toimeentulostaan, vaan identiteetistään: he halusivat samaistua mahdollisimman pitkälle palkkatyöläisiin, olla tuon uuden ihannekansalaisen normin mukaisia. Taiteilijapalkkakeskustelun yhteydessä muuan kirjailijatar totesi myös, että koko sana "inspiraatio" pitäisi poistaa kielestämme ja korvata se sanalla "työvire". Näin siksi, etteivät esimerkiksi muurarit voineet puhua kohdallaan "inspiraatiosta" - työvireestä saattoivat sen sijaan puhua molemmat. Näin voimakas oli siis halu olla "ihän oikea duunari". Muistini mukaan myös itse Lenita Airisto julistautui eräässä tv-keskustelussa työläisnaiseksi. (Viite 6.)

Palkkatyöläisten tasavallan sivistysihanteessa korostui aikaisempia kausia enemmän objektiivisen, tieteellisen tiedon merkitys. Tämä näkyi ja kuului 1960-luvun radikaalien puheessa, jossa "puolueeton ja ennakkoluuloton tutkimus" asetettiin "luutuneita asenteita" ja ennakkoluuloja vastaan. Poliittisen päätöksenteon tueksi hankittiin nyt moninkertainen määrä tieteellistä tutkimustietoa ja viimein tieteil- listämisennoissa mentiin niin pitkälle, että myös arvot haluttiin asettaa tieteellisesti.

Leimallista palkkatyöläisten tasavallan sivistysihanteelle oli myös puhe sivistyksestä (lähinnä tietysti tieteestä) tuotannon tekijänä, jonakin josta piti olla loppukädessä kouriintuntuvan aineellista hyötyä. Sivistystä ja tietoa alettiin toisin sanoen pitää kasvavassa määrin välinearvoina ja yhä vähemmässä määrin itseisarvoina.

Hegemonin asemassa palkkatyöläisten tasavallassa olivat sosiaalidemokraatit - puoluekantaan katsomatta, saattaisi vielä joku täydentää. (Talonpoikien tasavallassa tilanne oli hieman sama: Esimerkiksi sosiaalidemokraatti Väinö Tanner tapasi aina ylpeillä maatilansa ja lehmiensä erinomaisilla tuotoksilla. Paavo Lipposelta emme varmaan tule kuulemaan mitään vastaavaa.)

Sosiologien ja taloustutkijoiden mukaan Suomesta tuli 1980-luvulla yhteiskunta, jonka työvoimasta noin 80 prosenttia oli palkkatyöläisiä. Suomi oli noihin aikoihin myös varsin tasavertainen, egalitaristinen yhteiskunta. "Me kaikki olimme duunareita" ja sellaisina samantyyppisen sopimuskäytännön, työlainsäädän- nön, sosiaaliturvan jne. piirissä.

Tänään näyttää siltä, että tuo "työn, tasa-arvon ja turvallisuuden" (viite 7) kultainen aikakausi on päättymässä tai päätynyt. Nykyinen suurtyöttömyys tuskin on mikään väliaikainen häiriö - kaikkien kokopäiväistä panos- ta ei yksinkertaisesti enää tarvita. Itse haluan kuitenkin häpeämättömästi tunnustaa, että en kokenut tuota mennyttä aikaa ja yhteiskuntaa mitenkään "brezhneviläiseksi", pysähtyneeksi - enkä kokenut itseäni mitenkään erityisesti holhottavan. Muistelen tuota aikaa kaipauksella.

Nyt lienee itsestään selvää, että sivistysihanne ei voi enää pitkään rakentua sille näkemykselle, että "perussuomalainen" olisi automaattisesti palkansaaja. Millainen hänen muotonsa sitten tulee olemaan, sitä ei vielä kukaan osaa varmuudella sanoa. Mutta eräitä vääjäämättömiä kehityspiirteitä on kuitenkin näkyvissä:

a) Palkkatyöläisyyden ohella myös muut toimeentulon hankinnan muodot - yrittäjyys, itsensätyöllistäminen ja ehkä myös muutamat epävirallisen talouden tai yhteistoiminnan muodot - tulevat saamaan entistä suuremman merkityksen. Mahdollisesti (ja sanoisin myös: toivottavasti) koko työn asema ihmisen kansa- laisuuden ja jopa ihmisarvon perustana tulee kriittisen uudelleenarvioinnin kohteeksi. Tulevaisuuden yhteiskunnassa tapahtuu ehkä niin, ettei kaikilta työkykyisiltä tulla odottamaan työlämään osallistumista, joka on historiallisessa ja kansainvälisessä katsannossa "normaalitila". Toinen mahdollisuus

on, että työn käsitettä muutetaan niin, että monet sellaiset toimet, joita nyt ei katsota ainakaan palkkaan oikeuttaviksi, tulevat jonkinlaisen korvauskäytännön piiriin.

b) Naisten osuus ja merkitys tulee entisestään kasvamaan myös yhteiskunnan johtopaikoilla, vallan ytimissä. Feministien vallattomat utopiat tuskin toteutuvat (eiväthän utopiamme koskaan toteudu), mutta naiset tulevat varmasti muuttamaan monessa suhteessa työ- ja julkisen elämän käytäntöjä. Nehän ovat tähän saakka olleet pääosin miesten muokkaamia.

c) Kansainvälistyminen ja eräät muut sosiaaliset prosessit aiheuttavat sen, että yhteiskuntamme on tulevaisuudessa entistä moniarvoisempi - varsin erilaisten kielten, kulttuurien, uskontojen ja poikkeavien elämäntapojen mosaiikki.

Erityisen tärkeä ja pohtimisen arvoinen asia on (kansallis)valtion kohtalo lähivuosikymmeninä. Kaikki kolme edellä kuvailtua sivistysihannetta ovat olleet sellaisia, joissa kansalaisyhteiskunta ja valtio ovat kietoutuneet tiiviisti yhteen. (Fennomaanien raittiusseurat, maalaisliittolaisten nuorisoseurat tai sosialidemokraattien SAK olivat hyvin omalaatuisella tavalla puolivirallisia ja puolivaltiolaisia järjestöjä.)

Viimeiseen kohtaan liittyen voidaankin kysyä, poikkeako tulevaisuus menneisyydestä juuri siinä suhteessa, ettei meillä tule olemaan mitään yhtä selvää hegemoniaa ja yhtä selvää kansalaisen mallia. Epäilisin, että juuri näin tulee käymään. Hyvin varmaa tällainen kehitys on siinä tapauksessa, jos kansallisvaltion rooli vähenee ja jos siirrymme esimerkiksi suuryritysten tai vaikkapa maakuntien Eurooppaan. Mutta tällaisessa maailmassa ei myöskään yhteiskunnan rauha ja järjestys ole välttämättä taattu - ei ainakaan siinä tapauksessa, että syntyy suuri urbaanin köyhälistön joukko.

III

Tähän saakka olen käsitellyt sivistystä tai sivistysihannetta yksinomaisesti immanenssin näkökulmasta. Se on toki tärkeä, mutta ei ainoa näkökulma. "Ajan vaatimusten", "yhteiskunnan vaatimusten", "tekniikan kehityksen", "kansainvälistymisen" tms. sellaisten kohottaminen jonkinlaiseen *yksinvaltiaan* asemaan -ylimmän käskijän paikalle - on äärimmäisen hälyttävä kehityspiirre.

Mitä tapahtuu, jos yhteiskunnan kulloisistakin vaatimuksista (jotka siis ovat aina jonkun ihmisryhmän vaatimuksia) tehdään ylin käskijä ja kaikkien arvojen perusta? Silloin ihminen ikään kuin kutistetaan tai esineistetään vain tämän yhteiskunnan soluksi tai vain tämän yhteiskunnan rattaaksi. jos näin tapahtuu, niin silloin olemme astuneet hyvin pitkän askeleen totalitaristista yhteiskuntaa kohti.

Sellaiset syvälliset uskonnolliset ajattelijat kuin Nikolai Berdjajev tai Simone Weil (viite 8) ovat useissa yhteyksissä väittäneet, että meidän aikakautemme on yksi historian pimeimmistä vuosisadoista. Näin siitä huolimatta, että me olemme luoneet myös monia kiistämättömän humaaneja laitoksia: täällä ainakin pyritään siihen, että jokainen sairas saisi välttämättömimmän hoidon ja ettei kenenkään tarvitsisi varastaa tai kerjätä ruokaansa. Onpa meillä otettu vakavasti sellainenkin suurenmoinen tavoite, että kaikille ihmisille tulisi järjestää mahdollisuus saada kykyjään ja taipumuksiaan vastaavaa koulutusta. Berdjajevin ja Weilin mielestä ajastamme tekee kuitenkin hyvin pimeän se, että yhteiskunnasta, yhteiskuntakollektiivista on tullut korkein arvomme - tai kuten Weil totesi: epäjumalamme.

Jos nyt ajattelemme vaikkapa pohjoismaisia yhteiskuntia, niin tuon epäjumalan kasvot eivät vaikuta kuitenkaan kovin kauheilta tai pimeiltä. Mutta Weil ja Berdjajev kehottavatkin katsomaan Hitlerin Saksaa tai stalinistista Neuvostoliittoa. Juuri noissa maissa kollektiivin (epäjumalan) palvonta vietiin armottoman johdonmukaisesti loppuun saakka: kun kollektiivista - valtiosta, puolueesta, kansasta tai rodusta - tehtiin kaikkien arvojen perusta (siis Jumala), niin mitä tapahtui niille ihmisille, joista ei ollut hyötyä esimerkiksi valtion mahdin tai vaurauden luomisessa. Tai niille ihmisille, joita pidettiin vastuksena ja painolasteina

kommunismiin tai kansallisen suuruuden jaloihin päämääriin pyrittäessä. Ei liene tarpeen kertoa, mitä heille tapahtui.

On tietysti suuri houkutus ajatella, että Saksan tai Neuvostoliiton suunnattomat murhenäytelmät olisivat jotenkin ohi - ja ettei meissä olisi lainkaan niitä samoja voimia, jotka niihin johtivat. Tästä asiasta olen jyrkästi eri mieltä ja haluan väittää, että olemme tälläkin hetkellä kaltevalla, totalitarismiin viettävällä pinnalla. Olemme aina kaltevalla pinnalla, jos korkeimmiksi päämäärisksemme muodostuu vaikkapa maamme kansainvälisen kilpailukyvyn turvaaminen, suomalaisen huippuosaamisen kehittäminen tai vaikkapa uusien työpaikkojen luominen.

Jos arvoperustamme kutistuu tällaisiin yhteiskunnallisiin päämääriin, silloin voidaan aina kysyä: mitä tapahtuu niille ihmisille, jotka eivät ole kasvattamassa kilpailukykyämme tai joista ei koskaan tule minkään alan huippuosaajia. Kaikki puhtaan immanentit etiikan ja yhteiskuntafilosofian oppirakennelmat johtavat ensin siihen, että ylioppilas Rodion Raskolnikovilla on oikeus (ja ehkä velvollisuus) surmata hyödytön koronkiskurieukko. Puhtaaksiviljeltynä ne johtavat siihen, että "vahvemmalla rodulla", "voittavalla luokalla", "kansan enemmistöllä", "korvaamattomilla huippuosaajilla" jne. on oikeus tallata häviäjät jalkoihinsa. Heikompien suojana ei ole mitään eettistä periaatetta.

Olemme aina kaltevalla pinnalla, jos ihmisen ja sivistyksen transsendentti komponentti unohdetaan. Kaikkien - "hyödyttörimpienkin" - ihmisten elämän oikeutta ja arvoa puolustava etiikka ei ole "tästä maailmasta". (En väitä, että se vaatisi väistämättä uskonnollisen, vielä vähemmän kristillisen perustelun. Mutta se on selvästi ristiriidassa sen kanssa, mihin hyödyllisyyteen, tehokkuuteen, ja muihin pelkästään "tämänpuoleisiin" realiteetteihin nojautuva ajattelu pitää järkevänä.)

IV

Eräs hyvin omalaatuinen piirre koulutusta ja oppimista koskevissa keskusteluissa on se, että puhe ihmisen rajallisuudesta - siitä, että hän vanhenee, väsyä ja viimein kuolee - halutaan työntää ikään kuin maton alle. Niinpä haluan siteerata, oikein uhmalla ja ilkeyttäni, mitä Pentti Linkola on asiasta kirjoittanut:

Yhä enemmän tässä hysteerisessä maailmassamme on ruvettu puhumaan sellaisesta ilmiöstä kuin aikuiskasvatus, aikuiskoulutus. Muuan räikeä lehtiotsikko jäi hiljattain mieleeni: "Aikuisillakin on oikeus koulutukseen". Voiko olla mitään falskimpaa, epäpsykologisempaa, epäbiologisempaa? Mitä tasapainoinen tavallinen ihminen odottaa elämältään? Hän haluaa tehdä verrattain kovaa työtä, joka antaa hänelle riittävän vastuksen, mutta jonka hän kuitenkin tuntee kohtuudella hallitsevansa, hän haluaa rakastaa vastakkaista sukupuolta ja lapsiaan ja omistaa heille aikaansa, hän haluaa nauttia hyvästä ruoasta ja istua iltoja hyvien ystävien kanssa, kahvikupin, teelasin tai viinapullon ääressä, hän haluaa aistia kevääntuloa, pihkan tai meren tuoksua, kuljeskella metsässä tai puistossa tai satamassa laivoja ja auringonlaskua katsomassa. Hän haluaa myös hivenen jännitystä ja sopivan annoksen viihdettä, ja niitä hän ammentaa musiikista, urheilusta ja tiedotusvälineistä.

Entä uuden oppiminen? Se kuuluu ihmislajin biologisiin tarpeisiin, mutta ei missään tapauksessa voimakkaimpien perustarpeitten joukkoon - ja nuoruusiän ponnistuksiin valmis uteliaisuus laimenee pian jyrkästi. Mitä tasapainoinen ihminen ei siis halua? Hän ei halua, ei nuorenaakaan, opiskella läähättävässä tahdissa ja pelon vallassa, kilpailussa alakynteen joutumisen uhan alaisena. Ja keski-ikäisenä hän ei halua aloittaa tietojen keräystä uudelleen alusta, hän haluaa elää rauhassa ja käyttää nuoruutensa tieto- ja taitopääomaa - ja odottaa siihen lisätyn elämäkokemuksen nojalla iän karttuessa yhä enemmän arvostusta ympäristöltään. Mutta jos hän jo 40-vuotiaana saa kurkku kuristuksissa pelätä nuorten syrjäyttävän hänet työmarkkinoilta, tuntee itsensä osaamattomaksi ja tarpeettomaksi, tai jos hänet työnnetään jatko- ja uudelleen koulutusmyllyyn, joka on hänelle luonnonvastainen, silloin yhteiskunnassa alkaa olla jo jotakin saatanallista.

Mielestäni yhteiskunnassamme on todella jotain saatanallista Linkolan tarkoittamassa mielessä - vaikka en läheskään kaikkia hänen spekulatioitansa voikaan hyväksyä. Väittäisin myös Linkolan tavoin, että monet aikuiskasvatuksen tai aikuiskoulutuksen ammattilaiset ovat olleet jopa voimistamassa näitä saatanallisia piirteitä. Vaikka olen käsittäkseni itsekin ns. elinikäisen kasvatuksen idean kannattaja ja minunkin mielestäni aikuisilla on todella oikeus koulutukseen, niin Linkolan ajatuksissa on siitä huolimatta hyvin varteenotettavia ajatuksia.

Väittäisin myös, että mainitut saatanalliset piirteet ovat sidoksissa sen kanssa, mitä puhuin meidänkin yhteiskunnassamme ilmenevistä totalitaristisista tendensseistä. Totalitarismihan julisti aina jonkin tämänpuoleisen kollektiivin korkeimmaksi arvoksi, korotti sen ikään kuin jumalaksi jumalan paikalle. Edelleen kaikelle totalitaristiselle ajattelulle on ominaista puhe "uudesta ihmisestä", teräksisestä ihmisestä, joka muka on voittanut kaikki "vanhan ihmisen" heikkoudet.

Kannattaa lukea tarkkaan, mitä Stalin totesi puheessaan talousmiesten tehtävistä vuonna 1931:

Sanotaan, että tekniikan omaksuminen on vaikeaa. Se ei ole totta! Ei ole sellaisia linnoituksia, joita bolshevikit eivät voisi valloittaa. Olemme ratkaisseet mitä vaikeimpia tehtäviä. Olemme kukistaneet kapitalismin. Olemme ottaneet vallan. Olemme rakentaneet mitä suurimman sosialistisen teollisuuden. Olemme kääntäneet keskitalonpojan sosialismin raiteille. Olemme tehneet sen, mikä on kaikkein tärkeintä rakennustyön kannalta katsoen. Meille on jäänyt vain vähän tehtävää: oppia tekniikka, omaksumaa tiede. Ja kun sen teemme, alkaa meillä sellainen rakennustyön vauhti, josta emme nyt rohkene unelmoidakaan. Ja me teemme sen, jos tahdomme sitä todenteolla.

Stalinin lupaus, että tekniikan tai tieteen oppiminen olisivat helppoa, oli tietysti karkeaa valhe. Vielä karkeampia petoksia olivat totalitarismin lupaukset uuden ihmisen synnystä ja siitä, kuinka tämä "uusi ihminen" kohoaisi kaikkien inhimillisten rajojen yli ja kaiken inhimillisen tragiikan yläpuolelle.

Kuten muistamme, Neuvostoliitossa kaiken tuli näyttää siltä kuin tekniikka oltaisiin opittu, eikä muitakaan valloittamattomia linnoituksia olisi. Kaikki viittaukset valloittamattomiin linnoituksiin leimattiin Stalinin kuolemankin jälkeisessä Neuvostoliitossa "lahoavan kapitalismin" ja sen näköalattomuuden ideologisiksi ilmauksiksi.

Tämä merkitsi tietysti äärimmäisessä valheessa elämistä. Ihmiset joutuivat ikään kuin salaamaan oman inhimillisyytensä, oman haurautensa ja kuolevaisuutensa. Niinpä on mielestäni erittäin johdonmukaista ja odotettavaa se, että juuri Neuvostoliitossa sattui Tseljabinskin ja Tsernobylin ydinkatastrofit, Aral-järven ekologinen murhenäytelmä jne.

Tähän loppuun haluaisinkin esittää nyt kysymyksen, elämmekö mekin täällä valheessa? Ainakin minulle ovat monet ikätoverini - juuri nelikymppiset ihmiset - usein todenneet, että heidän elämäntilanteensa on sellainen, mistä Linkola puhui: he saavat "kurkku kuristuksissa pelätä nuorten syrjäyttävän heidät työmarkkinoilta, tuntee itsensä osaamattomaksi ja tarpeettomaksi". Mutta tämän julkisanominen on tabu. Kaikkien on kuin yhdestä suusta julistettava, kuinka mielenkiintoista kaiken uuden oppiminen on, kuinka ainutlaatuinen onni on saada ja ottaa vastaan yhä uusia haasteita.

Uskon, että ihmisen koko elämä on jatkuvaa uuden oppimista, jatkuvaa matkaa yhä uusille seuduille. Mutta rohkenisin Platoniin, Amos Comeniukseen tai vaikkapa Carl Jungiin nojautuen väittää, että elämämme eri vaiheissa me käymme erilaisia kouluja. Linkolan kritiikin järkevä ydin on ehkä siinä, että nykyaikana ihmiset halutaan väkisin pitää "nuoruuden koulussa", tilanteessa jossa hänen pitäisi kerrasta toiseen aloittaa tietojensa ja taitojensa kartuttaminen jälleen alusta.

Linkola on mielestäni oikeassa sanoessaan, että keski-ikäisenä ihminen haluaa elää rauhassa ja käyttää nuoruutensa tieto- ja taitopääomaa ja odottaa siihen lisätyn elämäkokemuksen nojalla iän karttuessa yhä enemmän arvostusta ympäristöltään. Mutta hän on väärässä, mikäli hän tarkoittaa tällä, että keski-ikäinen ihminen haluaisi jähmettyä paikoilleen. Niinpä esimerkiksi Comenius tai Jung katsoivat, että nuorempana ihminen on selvästi enemmän kiinnittynyt ajallisiin, tämänpuoleisiin ja itsensä ulkopuolisiin asioihin ja haluaa tulla tuntemaan niitä. Iän myötä katse alkaa etsiä toisenlaisia tähytyspisteitä - ihminen haluaa elää enemmän rauhassa, haluaa kääntyä määrätysissä mielessä sisäänpäin ja tarkastella asioita *sub speciem aeternitatis*, ikuisuuden näkökulmasta.

Mielestäni aikuiskasvatuksen ja aikuiskasvatusjärjestöjen yksi suuri tehtävä olisikin huolehtia siitä, että ihminen voisi vanhentua ja mahdollisesti myös viisastua arvokkaasti - jatkaa elämänsä taivalta niille seuduille, joissa maailmaa voidaan tarkastella tynemmin, yletä elämäkoulussaan niille luokille, joissa asioita pohditaan - iäisyyden näkökulmasta. Toinen - ja tähän samaan liittyvä - tehtävä on muistuttaa ihmistä ja yhteiskuntaa hänen rajallisuudestaan.